

La Geografia Política en Vidal de la Blache: «La France de l'Est»*

Hermínia Pujol**
Anna Ribas**

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

En 1979 Y. Lacoste a publié dans la revue «Hérodote», un article surprenant intitulé «A bas Vidal... Viva Vidal» qui exhumaient la dernière oeuvre de Vidal de la Blache: *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917). Dans cet article, Lacoste faisait l'éloge de certains aspects économiques, sociaux et surtout géopolitiques, non traités dans le traditionnel modèle vidalien.

Nous tenteron d'approfondir dans cet essai l'une des questions qu'a induite l'article de Lacoste, à savoir la place qu'occupe la Géographie Politique dans l'école vidalienne. Les différents travaux et actions des disciples de Vidal ont fait preuve d'un grand intérêt pour la Géographie Politique en abandonnant provisoirement le schéma descriptif propre à la géographie régionale française. À la fin de la première guerre mondiale, le problème frontalier de l'Alsace-Lorraine devient l'axe central de *La France de l'Est*; On a fait ressortir les éléments géo-politiques de cette oeuvre a fin de démontrer que l'aspect géo-politique de l'école vidalienne est méconnu.

* * *

In 1979, a surprising article of Y. Lacoste's appeared in the periodical publication «Hérodote» under the title of «A bas Vidal...

* Aquest assaig té l'origen en un treball realitzat durant un curs sobre «Pensament Geogràfic» (1987-88) al Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.

** Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 08193.

Viva Vidal» («Down with Vidal, long live Vidal»), the objective of which was to unearth the last work of Vidal de la Blache: *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917).

In this work, Lacoste distinguished some aspects previously ignored in what has traditionally been considered the vidalian model of geography; aspects such as economic social and especially, geopolitical phenomena.

This article attempts to make a more profound analysis of one of the questions raised in Lacoste's article: What role did Political Geography play in the French Vidal de la Blache School of thought?. Many of the works and actions of Vidal's disciples demonstrate a special interest in Political Geography, with the momentaneous abandon of the descriptive model, so characteristic of French regional Geography. In fact, the Alsace-Lorraine frontier dispute at the end of the First World War was the central theme in *La France de l'Est*. The truly geo-political elements of this work have been extracted, in an effort to demonstrate that one aspect of the Vidalian School has long been forgotten -the aspect of Political Geography.

* * *

En 1979, Y. Lacoste publicó en la revista «Hérodote» un sorprendente artículo, titulado «A bas Vidal... Viva Vidal!», en el que pretendía desenterrar la última obra de Vidal de la Blache: *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917). Lacoste apreciaba en esta obra algunos aspectos silenciados en el que tradicionalmente se ha considerado modelo vidaliano de la geografía, tales como los fenómenos económicos, sociales y, especialmente, geopolíticos.

El presente ensayo pretende profundizar en uno de los interrogantes que abrió el artículo de Lacoste: ¿qué lugar ocupa la Geografía Política en la escuela francesa de Vidal de la Blache? Varias obras y actuaciones de los discípulos de Vidal denotan un especial interés por la Geografía Política, abandonando momentáneamente el modelo de las descripciones propias de la geografía regionalista francesa. La problemática fronteriza de la Alsacia-Lorena a finales de la I Guerra Mundial se convierte en el eje central de *La France de l'Est*; de esta obra se han separado los elementos propiamente geopolíticos, a fin de demostrar que existe un aspecto olvidado dentro de la escuela vidaliana, el aspecto de la Geografía Política.

* * *

El 1979 Y. Lacoste publicava a «Hérodote» un sorprenent article que, sota el títol de «A bas Vidal... Viva Vidal!», pretenia treure a la llum la darrera obra de Vidal de la Blache: *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917). Lacoste elogiava d'aquesta obra el fet de

comptar amb alguns aspectes no inclosos en el que tradicionalment s'ha considerat model vidalià, com ara els fenòmens econòmics, socials i, sobretot, geopolítics.

El present assaig pretén aprofundir en un dels interrogants que va obrir l'article de Lacoste: quin era el lloc ocupat per la Geografia Política dins l'escola francesa a l'època vidaliana? Diverses obres i actuacions dels deixebles de Vidal denoten un interès rellevant per a la Geografia Política, abandonant momentàniament el model de les descripcions pròpies de la geografia regionalista francesa. La problemàtica fronterera de l'Alsàcia-Lorena a les acaballes de la I Guerra Mundial esdevé l'eix central de *La France de l'Est*; d'aquesta obra s'han volgut destriar els elements pròpiament geopolítics, amb la finalitat conjunta de demostrar que, efectivament, existeix una vessant oblidada de l'escola vidaliana, la vessant de la Geografia Política.

La Geografia Política ocupa actualment un lloc excepcional dins la Geografia com a disciplina acadèmica respectada i enriquidora. La multiplicitat d'estudis seriosos i el creixent paper que va guanyant en tots els congressos internacionals, són prova més que suficient del seu indiscutible desenvolupament, alliberada d'una vegada per totes de la desastrosa herència del període d'entreguerres i de la II Guerra Mundial.

El present assaig intenta incidir en un dels molts aspectes per descobrir d'aquesta relativament jove disciplina: la possible manifestació que té la Geografia Política en Vidal de la Blache. Partim de la hipòtesi que l'ombra del missatge vidalià s'allarga més enllà del model de les descripcions de la geografia regionalista de llarga tradició i que, efectivament, podem parlar d'una cara oculta de la lluna vidaliana, la cara de la Geografia Política.

El punt de partida i fil conductor és l'obra de Vidal *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917) i sobretot els nombrosos interrogants oberts pel reeixit article que Yves Lacoste va escriure al respecte (LACOSTE, 1979). Lacoste destaca d'aquesta obra alguns aspectes no inclosos en el que tradicionalment s'ha considerat model vidalià de geografia, com ara els fenòmens econòmics, els fenòmens socials i sobretot els que ara ens interessin, els fenòmens geopolítics.

El primer apartat d'aquest assaig tracta del lloc ocupat per la Geografia Política dins l'escola francesa a l'època vidaliana, cronològicament datada abans de 1918, any de la mort de Vidal. Després entrarem en l'anàlisi del context històric que es viu en aquell moment, centrant-nos en la problemàtica d'Alsàcia-Lorena, eix central de *La France de l'Est* i des de sempre font inescotable d'elements per a un estudi de Geografia Política. Per últim, ens endinsarem en l'anàlisi de la particularitat de *La France de l'Est* dins el cúmul de circumstàncies exposades en els dos apartats anteriors.

1. LA GEOGRAFIA POLÍTICA I L'ESCOLA GEOGRÀFICA FRANCESA

El naixement de la Geografia Política com a especialitat científica té lloc el 1897 amb l'aparició de la *Politische Geographie* de Ratzel. La simple comparació entre l'obra de Ratzel, construïda entorn dels conceptes espai, posició i organisme, i les vastes compilacions estadístiques dels seus precedents, dóna una idea de la qualitat revolucionària del seu treball. Vuit anys més tard, el suec Kjellen crearà la *geopolitik*, que l'alemany Haushofer convertirà en màquina política del 1924 al 1945.

La desastrosa herència d'aquest període fa pensar en la desaparició definitiva de la Geografia Política com a disciplina acadèmica a partir de 1945. Però després d'uns anys de veritable descrèdit, torna a ressorgir amb gran empena, especialment a les escoles anglosaxones. Es busquen nous camps d'estudi i nous mètodes, emparats en les noves revolucions que sacsejaren la Geografia Humana: la Geografia Quantitativa, la Radical, la de la Percepció, la Humanística. La Geografia Política arriba a la dècada dels 80 com una de les disciplines més actives i amb més interès metodològic.

L'escola geogràfica francesa, que tanta importància ha tingut en la geografia contemporània, s'ha vist sovint acusada de no demostrar un interès rellevant cap a aquesta disciplina fins molt recentment. El prestigiós geògraf francòfon A. L. Sanguin arriba a dir:

«A França, la Geografia Política no ha estat mai considerada una disciplina sistemàtica, sinó més aviat un aspecte menor de la Geografia Humana.» (1975, p. 16)

I unes ratlles més avall conclourà:

«No serà fins a finals dels anys 30, quan els treballs de J. Ancel el consagraran com el veritable pare de la Geografia Política francesa. Totalment aliè a les motivacions de la geopolítica, el treball objectiu d'Ancel ofereix un quadre temàtic i regional prou enriquidor per al desenvolupament d'una veritable Geografia Política francesa.» (1975, p. 17)

Però també és cert que existeixen un seguit de períodes en l'evolució de la Geografia Política a França, i que el mateix Sanguin xifra en tres: l'època vidaliana, l'etapa d'entreguerres i la situació després de 1945. Interessa ara aprofundir en el primer període, partint de la hipòtesi que de l'època vidaliana, i en contra del que sovint s'ha dit, existeixen prou obres i actuacions dels deixebles de Vidal i, com veurem, del mateix Vidal, que s'emmarquen dins la disciplina de la Geografia Política.

D'entrada, és obvi que el context històric del moment es presentava favorable. Els treballs de Ratzel surten a la llum en un context econòmic i polític favorable a la seva ràpida difusió. Són els anys de canvi de segle, en plena febre expansionista dels Estats imperialistes; entre els historiadors es coneix amb el nom d'etapa del gran imperialisme (1880-1917). Anglaterra i França són les dues grans potències colonials europees, a les quals el Congrés de Berlín (1885) no ha aconseguit variar el seu extens mapa colonial, ans al contrari, la nova distribució d'Àfrica els ha afavorit àmpliament. Però aquesta conjuntura econòmica i política similar no es traduirà d'igual manera a les seves respectives escoles geogràfiques, i concretament tampoc

no ho farà en la disciplina que aquí ens interessa. Per una banda, a l'escola geogràfica anglesa els geògrafs com Mahan i sobretot Mackinder desenvolupen una Geografia Política amb un enfocament d'acord al context del moment, és a dir, vinculat a problemes militars i estratègics. La coneguda teoria de l'àrea pivot o pivot geogràfic de la Història (*heartland*) de Mackinder, de caràcter netament determinista, n'és l'exemple més destacable (SANGUIN, 1975, p. 228). Però per altra banda no es coneix a França cap figura capdavantera ni mínimament reconeguda que s'endinsi en el difícil camp de la Geografia Política. Aparentment, la raó és fàcilment imaginable: dir escola geogràfica francesa equivalia en aquell moment a dir Vidal de la Blache, pare del possibilisme geogràfic i vinculat estretament a l'historicisme. En canvi, Ratzel i la seva Geografia Política s'emmarcaven en el si d'un determinisme geogràfic vinculat al positivisme i influit per l'evolucionisme darwinista i la naixent ecologia. En definitiva, es presentava com el xoc de dues geografies diferents, «l'apolítica» i influent geografia autòctona de Vidal i la rebutjada i «anacrònica» geografia alemana de Ratzel (NICOLAS, 1981).

Malgrat tot, l'obra de Ratzel no passa desapercebuda a l'escola de Vidal. Als *Annals de Géographie* es publiquen entre el 1891 i el 1907 sis articles referits a Ratzel i la seva obra, entre els quals n'hi ha dos del mateix Vidal. Si bé és cert que en línies generals s'observa com l'escola vidaliana conegué i difongué Ratzel mitjançant aquella idea que els era comuna, la necessitat d'incorporar l'element humà a la geografia, també es pot constatar com la vessant de la Geografia Política fou coneguda i animada per Vidal (1898, pp. 97-111; 1904, pp. 466-467) i algun altre deixeble seu (BOSQUE MAUREL, BOSQUE SENDRA, GARCÍA BALLESTEROS, 1984, p. 45). En els articles publicats als *Annals de Géographie* de 1891 a 1918, als quals es pot atribuir un cert caire geopolític, s'observa un centre d'interès entorn dels problemes colonials i fronterers, tot i que es perden sovint en extenses descripcions dins la més pura línia de l'escola vidaliana.

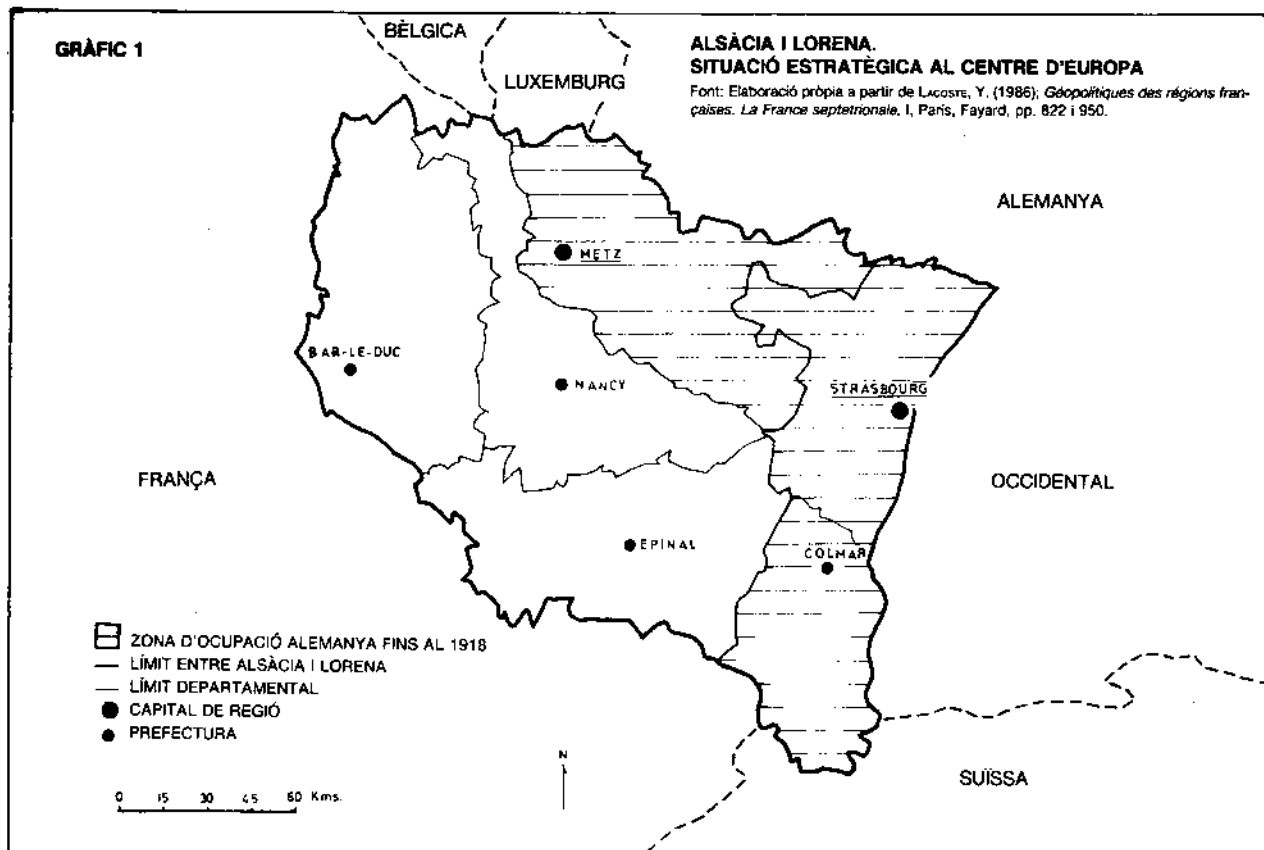
Deixant de banda els articles dels *Annals de Géographie*, trobem que a quatre obres i manuals de l'època vidaliana se'ls pot atribuir un cert contingut o tractament propi de la Geografia Política. Aquestes són, respectant l'ordre cronològic de publicació, les següents: *États et nations de l'Europe. Autour de la France* (1889) de Vidal de la Blache; *Géographie Sociale: le sol et l'État* (1911) de C. Vallaux; *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la III République* (1913) d'André Siegfried, i la que ara ens ocupa, *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917) de Vidal de la Blache. En la primera, Vidal tracta els Estats i nacions que volten

França, no solament fent el típic estudi de geografia regional al qual ens té acostumats, sinó aportant petites però importants idees pròpies de la Geografia Política. Per la seva part, Vallaux planteja els problemes del sòl i l'Estat per primer cop en el territori francès a *Géographie Sociale: le sol et l'État* (1911). El *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la III République* (1913) d'André Siegfried constitueix una veritable obra de geografia electoral, i no solament un simple estudi de sociologia electoral com molts han dit. Siegfried insisteix sobretot en la diferenciació dels vots en l'espai, a la vegada que és el primer en plasmar la importància de certs factors sociològics, econòmics i geogràfics (religió, règim de propietat de la terra, activitat professional) en el comportament electoral (GIBLIN, 1986, pp. 32-53). La quarta i última obra a destacar és *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917) de Vidal. Centrada en la problemàtica quasi ancestral de la qüestió Alsàcia-Lorena, *La France de l'Est* ha restat oblidada pràcticament d'ençà de la seva publicació, i no ha tornat a veure la llum fins ara fa deu anys, moment en què l'article que Yves Lacoste escriu a *Hérodote* (1979, pp. 68-81) suposa el reconeixement de la geografia radical francesa a Vidal de la Blache (GARCÍA BALLESTEROS, 1983).

En definitiva, la Geografia Política a l'escola geogràfica francesa durant l'època vidaliana ha restat oblidada durant molts anys, fins al punt que a hores d'ara encara no es coneix en profunditat. En aquest respecte podem dir que la vessant de la Geografia Política continua sent, encara ara, la cara oculta de la lluna vidaliana. La causa, no cal buscar-la només en el rebuig existent en la geografia oficial cap a l'obra de Ratzel, sinó que també Lucien Febvre, l'historiador que formula els postulats del possibilisme francès, hi té molt a veure. Ell serà qui modelarà una geografia útil a la història, lliure de qüestions polítiques, econòmiques i socials, una geografia dels llocs i no dels homes. Tota reflexió geopolítica és feina de l'historiador (GARCÍA BALLESTEROS, BOSQUE SENDRA, 1985, p. 119).

2. ALSÀCIA I LORENA: TERRITORIS DE FRONTERA

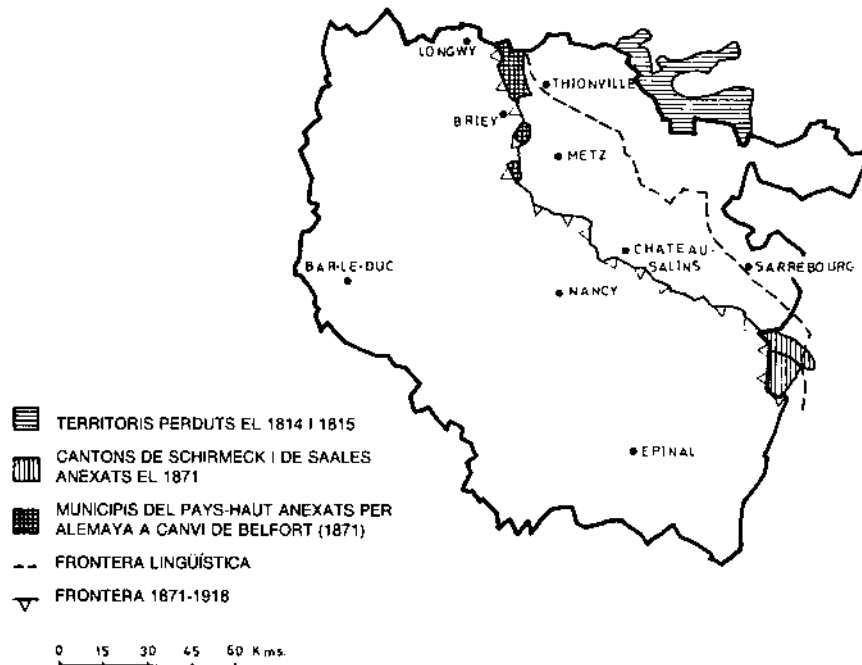
Quin era el concepte de frontera, com va néixer i com es valorava, així com una retrospectiva històrica d'Alsàcia i Lorena, són aspectes sobre els quals incidirem, ja que és en aquests on s'apuntala plenament *La France de l'Est*. (Vegeu gràfics 1 i 2).

GRÀFIC 2

LORENA, UNA QÜESTIÓ DE FRONTERA

Font: LACOSTE, Y. (1986); *Géopolitiques des régions françaises. La France septentrionale*, I, Paris, Fayard, p. 825.

Segons M. Foucher (1986) s'atribueix a Richelieu la paternitat del concepte de frontera natural, el qual, al segle XVIII, lluita per desfer-se de l'amenaça dels Habsburg i restablir les fronteres naturals de França: els Pirineus i el Rin. Amb tot, sembla que aquest terme no fou emprat pel cardenal, però en canvi surt al «Testament Llatí», document pòstum i apòcrif que reprèn les tesis d'alguns publicistes de finals del segle XV, dins del marc de la rivalitat amb el duc de Borgonya, que volia reconstruir la Lotaríngia, i després amb Carles V, que volia retornar a la zona de la Meuse. També és emprat en els manuals de geografia dels jesuïtes (la *Géographie royale* de P. LABBE cap al 1640), pels quals les fronteres naturals, més que constituïdes per límits físics, s'associaven a les fronteres històriques de la Gàl·lia. Així, doncs, la Revolució de 1789 no marcaria l'origen de la idea de frontera, però la ruptura produïda en el sistema polític portaria a una reorganització de l'espai.

El terme frontera derivaria de front, el front d'un exèrcit. Aquesta concepció militar és dominant des de l'Edat Mitjana i podria definir-se com un mode d'organització de l'espai en temps de guerra, on hi ha una sèrie de territoris fronterers que constitueixen les portes d'entrada o sortida als diferents territoris. Lluís XIV deia en les seves memòries, a propòsit de Lorena: «Ha estat un pas per les meves tropes cap a Alemanya, Alsàcia i algun altre dels països que ja em pertanyen, una porta fins aleshores oberta als estrangers per entrar als meus Estats.» (citada per FOUCHER, 1986, p. 62)

No hi ha una concepció lineal de frontera fins a finals de l'Antic Règim. Segons els geògrafs Brunhes i Vallaux (1921, pp. 344-346), la frontera lineal és obra de la Revolució i de l'Imperi, ja que el Tractat de 1814, que restablí a França les seves fronteres de 1792, representava una innovació: les fronteres del nord, nord-est eren una línia contínua, per la qual cosa suprimien els territoris aïllats entre el Sambre i el Rin. Per primera vegada, es desenvolupa un sentiment nacional lligat a l'existència d'un territori homogeni. Amb el sorgiment de l'Estat-nació, el territori esdevé patrimoni col·lectiu i la defensa de la seva integritat és un deure de l'Éstat. A més d'un límit polític, la línia es converteix aviat en una frontera militar, defensiva/ofensiva, en límit ideològic, fiscal i duaner, però no pas necessàriament lingüístic ni religiós (idea que defensarà VIDAL de la BLACHE, 1917, p. 45).

L'expressió de «frontera natural» fou utilitzada a finals del segle XVIII en sentit polític i filosòfic, amb referència a la noció de dret natural, noció constituïda en oposició a la doctrina del poder del dret diví. Les fronteres «naturals» de França seran situades damunt límits topo-hidrogràfics. Els girondins adopten durant la Convenció el programa de les fronteres natu-

ral per legitimar la nova política exterior francesa. Danton, el gener de 1793, deia:

«Els límits de França vénen donats per la natura. Nosaltres els contemplem tots, als quatre punts de l'horitzó: a l'Oceà, al Rin, als Alps i als Pirineus.» (Citat per FOUCHER, 1986, p. 81)

Clozier, en canvi, afirmarà més tard que els elements convencionals hi fan un paper tant o més important:

«El traçat de les fronteres posa en joc les tradicions històriques, les combinacions diplomàtiques, els afanys nacionals o internacionals.» (Citat per DERRUAU, 1961, p. 637)

També Vidal de la Blache considerava alguns elements no naturals, com s'entreveu en alguns passatges de *La France de l'Est*:

«S'ha dit que la revolució ha soldat la unió d'Alsàcia i Lorena amb la resta de França. Podem afegir-hi sense caure en error que a la vegada, per reacció, ha accentuat la diferència amb l'estranger (...) La frontera esdevé una frontera moral.» (1917, pp. 79-80)

Concepció que és seguida per J. Ancel uns anys més tard:

«Els països limítrofs es defineixen moralment respecte a l'estranger. Testimoni n'és la famosa bandera col·locada pels ciutadans d'Estrasburg sobre el pont del Rin el 18 de juny de 1790: "Aquí comença el país de la llibertat", expressió amb la qual, segons Vidal, neix l'esperit de frontera.» (ANCEL, 1938, p. 73)

Els tractats de Basilea (1795) i de Campo Formio (1797) fixaren les fronteres sobre la riva esquerra del Rin; es considerava el Rin com a frontera natural entre França i Alemanya, com ho havia estat de la Gàl·lia i la Germània. En canvi, el tractat de Verdum de 843 havia fixat les fronteres del regne de Carles el Calb en el curs dels rius Escalda, Mosa, Saona i Roïne. No serà fins a l'època de Lluís XIV que s'aconseguirà el reconeixement de la frontera del Rin (DERRUAU, 1961, pp. 644-645), desig que s'ha mantingut fins als nostres dies. El desembre de 1983, Giscard d'Estaing declarava al diari *Le Figaro*:

«França defensa la seva existència sobre el Rin, però la seva llibertat sobre l'Elba (...) La frontera del nostre santuari nacional es troba sobre el Rin, però la frontera de la nostra independència és sobre l'Elba.» (Citat per FOUCHER, 1986, p. 86)

Com a zona de frontera que és, Alsàcia-Lorena ha experimentat importants canvis al llarg de la seva història. Primitivament, les terres situades entre els Vosgues i el Rin eren ocupades per tribus cèltiques que sovint s'havien de defensar dels invasors bàrbars. Contra aquests, demanaren aju-

da a Roma i així entraren a formar part de la Gàl·lia conquerida per Juli Cèsar. En desmembrar-se l'imperi carolingi, fou donat a Lotari el país anomenat Lotthari Regnum, d'on sembla que prové el nom de Lorena, on també s'inclouïa Alsàcia. A partir d'aleshores fou considerada part del Sacre Imperi Romà-germànic.

El 843, el tractat de Verdum va fixar les primeres fronteres de la futura França sense cap pretensió que fossin naturals, sinó més aviat econòmiques. Vidal de la Blache qualifica aquest tractat «d'arranjament de família elaborat sense preocupar-se de nacions ni fronteres naturals» (cita de DERUAU, 1961, p. 644).

En temps de Felip el Bell, convertit en comte de Champagne, els ducs de Lorena donaren vassallatge al rei de França, i durant la guerra dels Cent Anys Lorena lluità en defensa de la França acabada de constituir. L'emperador Carles V va haver de reconèixer la seva independència, amb la qual cosa va quedar separada de l'imperi alemany. Alsàcia convertida al luteranisme també lluità contra Carles V. El rei francès va ajudar Alsàcia i des d'aleshores començà una tendència de les dues contrades a unir-se a França.

El 1551 els prínceps protestants d'Alsàcia-Lorena van permetre al rei francès d'ocupar Metz, Toul i Verdum. El 1648 Alsàcia passà a mans de França i Lorena fou annexionada per Lluís XV.

Aquí va ser ben acollida la Revolució contra l'Antic Règim, a Estrasburg sonaren per primera vegada les notes de la Marsellesa, de primer anomenada «El Cant del Rin». Alguns dels millors generals de Bonaparte foren alsacians o lorenesos (Rapp, Ney, Kebler, Mouton). Per Georg Gothein (citat per ROVIRA i VIRGILI, 1914, p. 130), el gran amor d'aquestes contrades envers França prové del fet que d'ella van rebre les llibertats individuals, els drets de l'home; va ser la primera vegada que se sentiren ciutadans d'un Estat. Coincidint amb Vidal (1917, pp. 79-80), altres autors atribueixen l'afrancesament d'aquesta zona a la Revolució Francesa. L'historiador francès Fustel de Coulanges responia així a les concepcions alemanyes del seu col·lega historiador de la Universitat de Berlín, el 27 d'octubre de 1870:

«Alsàcia, al seu parer, és un país alemany, i per tant ha de pertànyer a Alemanya (...) S'hi parla alemany i vostè en treu la conseqüència que Prússia pot emparar-s'hi. Em sorprèn que un historiador com vos sembli ignorar que no és la raça, ni la llengua, el que fa la nacionalitat (...) Els homes senten en el seu cor que són d'un mateix poble perquè tenen unes idees comunes, interessos, afeccions, records i esperances. Això és el que

fa la pàtria. Es pot dir que Alsàcia és alemanya per la seva raça i la seva llengua, però per la nacionalitat i el sentiment de pàtria és francesa. I sap vostè què l'ha fet francesa? No pas Lluís XIV, sinó la nostra revolució de 1789.» (Citat per LACOSTE, 1986, p. 951)

La Prússia dels Hohenzollern aprofità la guerra franco-prussiana de 1870 per apoderar-se d'Alsàcia i part de Lorena, però els seus ciutadans, con hem vist, no ho acceptaren de bon grat, contra el que esperava la nova Alemanya. El tractat de Frankfurt els concedí un termini d'un any per optar entre la nacionalitat alemanya o francesa. Dels 1.600.000 habitants del país annexionat, 600.000 fugiren a França o a Algèria i 500.000 reclamaren la nacionalitat francesa, dret que després no se'ls va concedir. La resta es quedaren per evitar la germanització; «Emigrar és desertar», cridaven.

De fet, la població d'Alsàcia té molts elements teutònics, parla dialecte alemany i és d'ascendència germànica. Per tot això, els alemanys van pensar que el seu afrancesament era molt superficial; però amb el segle s'havia anat elaborant una civilització particular combinant elements alemanys i francesos. L'annexió accentuà el sentiment particularista dels lorenesos, més francesos però units a Alsàcia per la mateixa situació. Va néixer d'aquesta manera el patriotisme alsacià-lorenès. Es comença a donar una lluita aferrissada a partir de la llengua. El 31 de març de 1872 es va declarar l'alemany oficial, menys en els municipis en què fos parlat el francès per més d'un 50% (el govern alemany aprofità el fenomen econòmic-industrial de Lorena, que havia atret una gran quantitat de miners estrangers, sobretot italians, per fer baixar la proporció d'habitants que parlaven francès!). D'aquesta manera, la llengua es convertí en instrument cultural i es generalitzà més estant prohibida que no ho havia fet en segles d'annexió amb França.

A la forta emigració d'alsacians i lorenesos va correspondre una important immigració alemanya que aprofitava el baix preu de les cases i terres abandonades. La majoria eren prussians i s'establiren en ciutats grans (a Estrasburg eren la meitat, a Metz les 3/5 parts). Però aquesta immigració no va produir la desnacionalització, ja que no es van integrar a la població autòctona; vivien separats i rarament s'unien matrimonialment (VIDAL de la BLACHE, 1917, pp. 186-189).

Després del període d'agitació de 1887, on no faltaren empresonaments, supressions de diaris, etc, molts alsacians i lorenesos començaren a cansar-se d'una oposició que feia vint anys que durava, i no semblava pas que la «venjança» francesa, com ells l'anomenaven, s'acostés. Les pressions econòmiques van ser allò que va portar a aquesta situació (LACOSTE, 1986,

p. 953). Alsàcia i Lorena es trobaven dins del circuit econòmic d'Alemanya, els productes francesos havien estat eliminats. El proletariat s'adonà que l'oblit de la defensa de les seves reivindicacions per les nacionals l'havien mantingut en jornades d'onze i dotze hores i amb sous miserables. El 1891 comença el moviment sindical i es creen diferents partits, alguns de caire nacionalista, mentre que d'altres accepten implícitament l'annexió.

El Reichstag aprovà el 1911 una Constitució per a la zona, que fou considerada pels seus habitants insuficient i defectuosa, més un retrocés que no pas un avenç. L'octubre de 1911 es van fer eleccions a la Dieta d'Alsàcia i Lorena com deia la Constitució; el gener de 1912 les eleccions pel Reichstag. En totes el sentiment nacionalista hi era vigent. Per E. Reybel, socialista alsacià, la situació s'interpretava de la manera següent:

«Els alsaciano-lorenesos, no podent aconseguir tornar a ser francesos sinó a canvi d'una guerra sagnant, han renunciat a aquest somni, però no volen convertir-se en prussians.» (Publicat a *Humanité*, el 18 d'octubre de 1911 i citat per ROVIRA i VIRGILI, 1914, p. 166)

Els sucesos de Sverne a finals de 1913 accentuaren el malestar; oficials de l'exèrcit prussià de guarnició provocaren i maltractaren la població civil. Quan el 1914 esclatà la I Guerra Mundial, nombrosos alsacians desertaren i s'incorporaren a l'exèrcit francès. Molts caps nacionalistes fugiren a França, altres foren empresonats. El govern alemany, coneixedor de l'esperit de la zona, va dur a terme una dura repressió. L'armistici germànic-aliat de 1918 tornava de fet Alsàcia i Lorena a França.

Pel que fa a la incidència internacional de l'annexió, les protestes europees de primer van ser molt minses. La més enèrgica va venir de Bohèmia, manifestant el 1879 que els alemanys tenien dret a realitzar la seva unificació i a refusar per la força qualsevol atac estranger, però no a arrencar de França països que volien continuar sent francesos.

I si Europa reaccionà passivament, a Alemanya les protestes foren comptades. Auguste Bebel va ser una de les veus discordants destacades; el novembre de 1870 declarava a la tribuna del Reichstag de Berlín:

«A Alsàcia-Lorena, a excepció d'una dotzena de persones, la totalitat de la població s'oposa a l'annexió. El conjunt de la població no té cap interès a integrar-se en aquest Estat alemany regit pels Hohenzolern, i, al meu entendre, és la voluntat del poble qui ha de decidir.» (Citat per LACOSTE, 1986, p. 949)

Julius von Éckart manifestà que el fet mantindria Alemanya i França en peu de guerra almenys durant mig segle i això podria portar a una aliança franco-russa contra l'imperi del Centre. Per la seva part, els socialistes ale-

manys volien una consulta al poble alsacià perquè l'annexió s'havia fet de manera violenta i contra la voluntat de la població.

Però com s'ha vist, la majoria pensava en una assimilació facil basada en la teoria de la nacionalitat inconscient fonamentada en la raça i la llengua, contràriament al grup que defensava la idea de nacionalitat electiva. El febrer de 1872 Teutsh recordava el principi formulat per Bluntschli:

«Una cessió de territori és vàlida quan compta amb el reconeixement de les persones que l'habiten (...) No serà possible veure-us com a germans mentre us negueu a tornar-nos a França, a la nostra veritable família.» (Citat per WEILL, 1961, p. 237)

mentre que Bismarck contestà el novembre de 1874 manifestant els objectius de l'annexió:

«No és per Alsàcia-Lorena per què els nostres guerrers han vessat la sang, sinó per l'imperi alemany, per la seva unitat, per la protecció de les seves fronteres. Hem pres aquest país amb la finalitat que els francesos, en la pròxima guerra, no puguin iniciar les seves incursions a l'extrem de Wissemburg, i per tenir una explanada on poguem defensar-nos abans no arribin al Rin.» (Citat per WEILL, 1961, p. 237)

Les teories geopolítiques també van contribuir a exaltar els ànims. R. Henning arribà a dir, per exemple, que els francesos consideraven que hi havia quaranta milions d'alemanys de més a Europa i que es proposaven eliminar-los (DEMANGEON, 1932, p. 28).

Per altra banda, Max Derruau exposava que les reivindicacions territorials sempre es poden basar en interpretacions unilaterals de la geografia i la història, amb la qual cosa res no s'oposava al fet que França reivindicqués la vora esquerra del Rin, ja que abans la poblaven els gals i el riu és una frontera natural; de la mateixa manera que res no s'oposava al fet que Alemanya reivindicqués Alsàcia i Lorena, perquè en ambdues es parla un dialecte germànic.

Així, malgrat que quasi ningú no actuà en el conflicte, tothom seguia amb atenció els esdeveniments, els quals influïren molt en la situació internacional de l'Europa de finals del XIX i principis del XX. No és, doncs, estrany que Vidal de la Blache participés en la reivindicació de la França de l'Est escrivint una obra que s'apartava totalment del seu tarannà però que ja des dels seus anys de professor a Nancy devia haver madurat. Per a ell aquesta era una qüestió viscuda.

3. «LA FRANCE DE L'EST»: ANÀLISI I VALORACIÓ DE L'OBRA MÉS OBLIDADA DE VIDAL

La línia apolítica i prudent atribuïda a Vidal de la Blache (DERRUAU, 1961, p. 5) es veu trencada en la seva darrera obra, *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)* (1917). Silenciada per deixebles i teòrics de la geografia, potser perquè la consideraven històrica i no geogràfica, aborda problemes de geopolítica i sòcio-economia.

Partint del fet que Alsàcia i Lorena són de cultura germànica, Vidal vol demostrar que la llengua no és l'únic aspecte a tenir en compte en el problema de les nacionalitats i que tanmateix són d'especial rellevància les circumstàncies econòmiques, socials i polítiques i les transformacions sofertes al llarg de la història. Aquesta argumentació xocaria, sorprenentment, amb la concepció tradicional de nació definida per la popular expressió de la França tradicionalment centralista: «El que defineix una nació és la seva llengua», que Vidal es veié obligat a rebatre sovint amb frases més sentimentals que científiques:

«La diferència de llengua pot suposar una barrera durant molts anys, però hi ha un llenguatge comú amb el qual s'entenen tots els homes, el de la justícia igualitària.» (p. 51)

Per a Vidal, el fet que els francesos haguessin permès l'ús de l'alemany en assumptes oficials i no s'haguessin esforçat per implantar el francès a les escoles fins a finals del segle XVIII demostrava que la llengua no es considerava un fet diferenciador com ara se'ns vol fer pensar. Ja a *États et nations de l'Europe. Autour de la France* (1889) havia escrit:

«Però el mot nació explica quelcom més que una simple relació de llengua. Una nació és un ésser moral (...) L'exemple d'Alsàcia, francesa amb el seu «patois» alemany, palesa l'existència de simpaties més fortes que les afinitats de llengües, i que, al contrari de les classificacions fonamentades en la gramàtica, estableix uns lligams que hom no pot trencar sense ferir les fibres de l'ànima.» (p. 45)

Vidal apuntala la seva tesi en dos pilars. El primer, la plena immersió de la zona dins l'esperit francès a partir de la Revolució Francesa, entusiàsticament recolzada per les classes populars (aquesta fou, segons Vidal, «una fusió sense crisi ni mesures de força, entre pobles predestinats a comprendre's», p. 60). Les reformes portades per la Revolució alliberen el país de les traves feudals i n'impulsen l'economia; l'accés a la terra de la pagesia renova socialment i econòmicament la França de l'Est, que s'obre al mercat

francès. Aquí el món rural no s'oposà als canvis de la Revolució, sinó que va fer costat a la burgesia cap a la modernització:

«Un gènere de vida nou, basat en els agrupaments industrials especialitzats i lligats a la fàbrica, s'alça enfront dels gèneres de vida semi-rurals, semi-industrials, fortament arrelats en aquestes poblacions.» (p. 40)

El segon pilar es desprèn d'aquest primer: la total integració del procés industrialitzador dins de les estructures econòmiques franceses. La pèrdua, després del Tractat de Frankfurt (1871), d'Alsàcia i part de Lorena va dividir la regió col·lapsant de moment l'empenta industrial reconeguda pels mateixos contemporanis. Abans de la guerra, la indústria minera del ferro estava en ple creixement al Mosella; ja des de 1815 els jaciments d'hulla del nord de França i els de ferro de l'est s'havien unit per crear una incipient, però forta, indústria metallúrgica. Als darrers capítols, Vidal tornarà a incidir en l'aspecte econòmic per anar molt més enllà i afirmar que no és solament França la que es veu greument afectada per l'esberlament d'una part del seu territori, sinó tot Europa; l'Alemanya dominava així no solament la metallúrgica, sinó a més la navegació pel Rin. Gallois, en un article publicat el 1918 als *Annals de Géographie*, s'expressava amb paraules semblants:

«Alemanya ha descobert altres ambicions. Aspira a dominar, almenys econòmicament, Bèlgica i a assegurar el front marítim que s'estén des del Rin fins a Calais. Si mai aquest somni té lloc, tota la nostra indústria del Nord caurà sota la tutela alemanya (...) És una garantia per la llibertat d'Europa que França resti present a la mar del Nord, alhora que recuperi l'accés al Rin i que es renovi la xarxa viària, marcada de manera natural, que uneix el Rin amb l'oceà i la Mediterrània. Pel triomf de la causa que ella sempre ha defensat, França ha de ser forta. Predestinada, per la seva situació geogràfica, a servir de muralla a les civilitzacions occidentals, cal que preservi tots els seus mitjans d'actuació.» (GALLOIS, 1918, p. 24)

En conjunt, aquest dos pilars o bases serviran a Vidal per demostrar l'afrancesament d'Alsàcia i Lorena i aconseguir així el seu retorn a França en cas de victòria aliada; d'aquesta manera, Vidal s'afegia al moviment europeu de crítica a la seva incorporació per part de l'imperi alemany.

L'anàlisi de la situació geopolítica europea que Vidal fa en l'obra és realment sorprenent. En el seu afany de denúncia de l'esperit imperialista alemany i del perill per a l'Europa Occidental de quedar sota el domini econòmic alemany, escriu:

«Per primera vegada, una gran força militar i econòmica s'ha instal·lat al centre d'Europa (...) Mai, ni sota l'Imperi Romà, ni sota Napoleó, cap força havia estat millor situada pel domini del continent. Les temptatives anteriors de domini havien sortit de la perifèria, tant del Sud com de l'Oest; llur esforç s'afeblia en xocar amb el centre del continent (...) Aquesta posició central havia portat el vell Sacre Imperi germànic a una temptativa d'hegemonia; però li faltà la força intrínscica, preocupada com estava per Prússia i enorgullida de les seves victòries i del desenvolupament econòmic subsegüent.» (p. 196)

«Si la Gran Bretanya, França i Rússia trobaren a l'Àfrica i a l'Àsia el seu camp d'expansió, Alemanya l'escollí en el seu entorn immediat; consistia en un cinturó d'Estats, units a ella, en una clientela lligada per una estreta combinació d'interessos de cara a la puixança de la força alemanya.» (p. 197)

Vidal defensa una Europa organitzada entre les forces de l'Est i l'Oest amb la finalitat de protegir-se de la nova Alemanya. En aquesta línia fa un estudi de les relacions que Rússia guarda amb l'Europa Occidental. Per a Vidal, si bé és cert que Alemanya ocupa una posició central respecte a Europa, també és igualment cert que Rússia la ocupa en relació al continent euroasiàtic, per la qual cosa França hauria d'intentar acostar-la cap a Europa si vol fer front a la força alemanya. Veritablement, les semblances amb la teoria del *heartland* de H. J. Mackinder planen sobre tot el contingut de l'obra.

Totes les referències fetes en aquest assaig intenten demostrar la sorprenent excepció que suposa *La France de l'Est* entre les obres del gran mestre que fou Vidal. El lector no ha, doncs, d'estranyar-se de la defensa i recuperació d'aquesta obra, engegada per Yves Lacoste el 1979, a la qual nosaltres ens hem volgut sumar, en un intent d'encoratjar altres estudis que hi aprofundeixin més o per altres possibles vessants.

BIBLIOGRAFIA

- ANCEL, J. (1938) *Géographie des frontières*, París, Gallimard.
- BOSQUE MAUREL, J.; BOSQUE SENDRA, J. i GARCÍA BALLESTEROS, A. (1984) «Geografía Política, Geopolítica y Geografía Militar en España (1940-1983)», *Acta, ponencias y comunicaciones III Coloquio Ibérico de Geografía*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 45-55.
- BRUNHES, J. i VALLAUX, C. (1921) *La Géographie de l'histoire*, París, Félix Alcan.
- DEMANGEON, M. (1974) «Géographie politique», *Annals de Géographie*, 48, pp. 22-31.
- DERRUAU, M. (1974) *Tratado de Geografía Humana*, Barcelona, Vicens Vives.

- FOUCHER, M. (1986) «L'invention des frontières; un modèle géopolitique français», *Hérodote*, 40, pp. 54-88.
- GARCÍA BALLESTEROS, A. (1983) «Vidal de la Blache en la crítica al neopositivismo en Geografía», *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 3, pp. 25-39.
- GRACIA BALLESTEROS, A. i BOQUES SENDRA, J. (1985) «Evolución y tendencias actuales de la Geografía Política», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 6, pp. 115-132.
- GIBLIN, B. (1986) «Géopolitiques des régions françaises», *Hérodote*, 40, pp. 32-53.
- LACOSTE, Y. (1979) «A bas Vidal, Viva Vidal», *Hérodote*, 40, pp. 68-94.
- LACOSTE, Y. (1986) *Géopolitiques de régions françaises. La France septentrionale*, I, París, Fayard.
- NICOLAS-O, G. (1981) «Paul Vidal de la Blache entre la filosofía francesa y la Geografía alemana», *Geocrítica*, 35.
- ROVIRA I VIRGILI, A. (1914) *Historia de los movimientos nacionalistas*, I, Barcelona, Minerva.
- SANGUIN, A. L. (1975) «L'évolution et le renouveau de la géographie politique», *Annals de Géographie*, 463, pp. 275-296.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1898) «La géographie politique à propos des écrits de M. Frédéric Ratzel», *Annals de Géographie*, 7, pp. 97-111.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1904) «Nécrologie: Fr. Ratzel», *Annals de Géographie*, 17, pp. 466-467.
- VIDAL DE LA BLACHE, P. (1917) *La France de l'Est (Lorraine-Alsace)*, París, Armand Colin.
- WEILL, G. (1961) *La Europa del siglo XIX y la idea de nacionalidad*, Mèxic, UTEHA.